

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Varje Õunapuu

**ADAVERE MÕISA KALMISTU JA KABEL -
seisundi analüüs ja konserveerimisettepanekud.**

Matmispaiiga, Kalme küla, Põltsamaa vald, Jõgeva maakond

2016/2017 õppeaasta
Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituskursuse lõputöö

Tallinn 2017

Sisukord

Sissejuhatus.....	1
1. Ajalooline ülevaade.....	2
2. Väärtused.....	4
3. Materjalikasutus ja seisukord.....	5
3.1. Kalmistu.....	5
3.2. Kabel.....	9
4. Säilitamise ettepanekud.....	15
4.1. Kabeli konserveerimise ettepanekud.....	16
4.2. Vajalikud konserveerimistööd kalmistul.....	16
Kokkuvõte.....	17
Kasutatud allikmaterjalid.....	18

Sissejuhatus

Objekt: Adavere mõisa kalmistu ja kabel¹

Aadress: Matmispaiga, Kalme küla, Põltsamaa vald, Jõgeva maakond

Omanik: Põltsamaa vald

Katastri nr: 61601:002:0035

Ehitisregistri kood: 114022210

Ehitusaasta: 1777 (kabel), teadaolev esimene matus 1761. aastal.

Pindala: kalmistu $S=1477 \text{ m}^2$; kabel $S=37 \text{ m}^2$

Nii kalmistu, kui kabel ei kuulu muinsuskaitseliste mälestiste nimekirja.

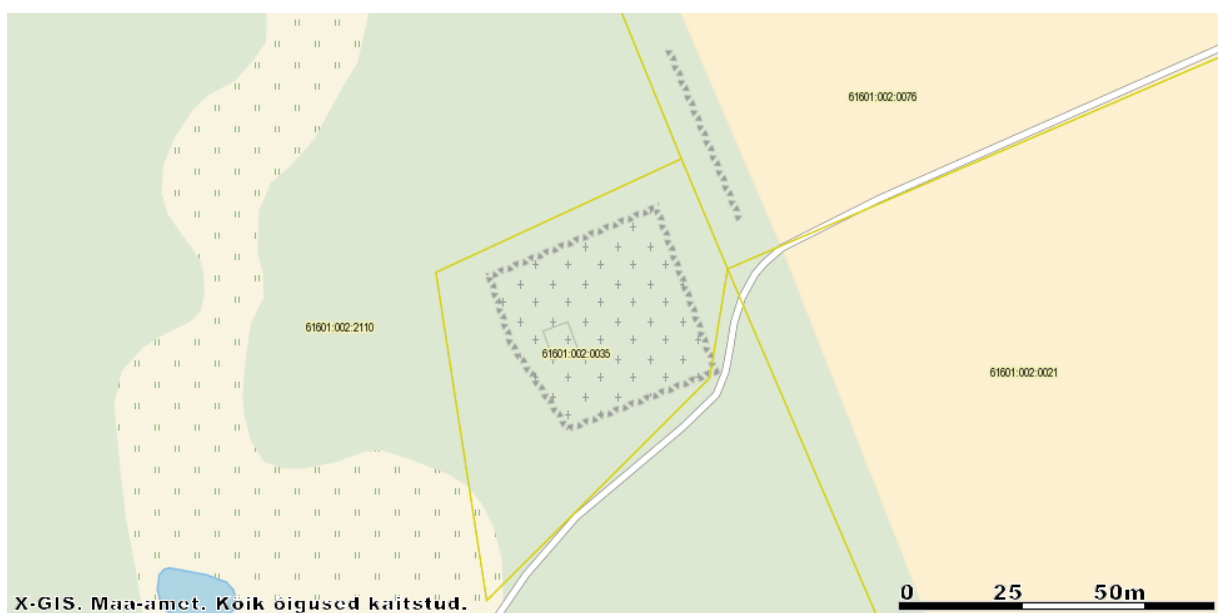
Valisin lõputöö teemaks Adavere mõisa kalmistu ja kabeli, kuna olen alevikus üles kasvanud ja mõisas koolis käinud. Lapsena mängisin tihti koos sõpradega ümbruskonna metsades ning mõnikord sattusime ka vanale kalmistule, kus haudadele lilli viisime. Alevikust veidi eemal asuva kalmistu ja kabeli seisukord halveneb aasta-aastalt ning selle olemasolust teavad enamasti ainult kohalikud. Kalmistu asub Tallinn-Tartu maanteest piisavalt kaugel, et möödaskäijad seda ei märka ning puuduvad ka vastavasisulised teeviidad. Kui ülejäänud Adavere mõisa hooned ja park on mälestiste nimekirjas, siis kalmistu koos historitsistliku kabeliga on nimekirjast välja jäänud. On äärmiselt kahetsusväärne, kui kalmistu ja kabel vaikselt hääbuvad ning seetõttu loodan oma lõputööga tähelepanu juhtida kalmistu väärtsutele ja kriitilisele olukorrale ning pakkuda välja konserveerimislahendusi.

---

¹ Andmed kalmistu ja kabeli kohta pärinevad Maa-ameti maainfo portaalist X-GIS, Ketlin Sirge magistritööst "Eesti mõisakalmistud" (TÜ, 2013) ja Eduard Rajari koostatud Jõgevamaa, Tartumaa ja Võrumaa kalmistute kirjeldustest (Pärnu 2010).

1. Punase ruuduga on märgitud kalmistu asukoht. Allikas: Maa-ameti kaardiserver.²

2. Kalmistu krunt. Allikas: Maa-ameti kaardiserver.³

1. Ajalooline ülevaade

Adavere (*Addafer*) mõisa kalmistu on rajatud, toleaegete mõisaomanike, von Vietinghoffide poolt. Kalmistu on üks vähestest, mis rajati juba enne 1773. aastat, mil hakkas Eestimaa

2 Kultuurimälestiste kaardirakendus. <http://geoportaal.maaamet.ee/est/Kaardiserver-p2.html>

3 Maa-ameti kaardiserver, <http://xgis.maaamet.ee/xGIS/XGIS?>

app_id=UU82&user_id=at&bbox=609492.570073605,6508136.08257867,609739.123105717,6508271.33016137&setlegend=SHYBR_ALUS01=0,SHYBR_ALUS07_82L=1&LANG=1; 13.04.2017

kubermangus kehtima Katarina II ukaas.⁴ Kalmistu esimene matus on teadaolevalt 1761. aastast ning hiljem kasutasid kalmistut mõisa järgmised omanikud von Stackelbergid (kuni 1898).⁵ Kokku on kahe perekonna peale 14 hauda. Kalmistule rajatud matusekabel valmis 1777. aastal. Kabel on historitsistlikus stiilis, pae- ja maakivist ehitis, mille esikülje viilu kaunistavad kolm ümarkaarset nišši.⁶ Ümarkaarsed on ka kabeli ukse- ja aknaavad. Lisaks sellele on fassaadi kaunistanud räästakarniis ja nurgaliseenid ning kogu hoone on olnud krohvitud ning valgeks lubjatud.

Kalmistu asub metsa veerel, looduskaunis kohas, mõisa südamest 1,1 km kaugusel. Algselt viis sinna esinduslik tammeallee. Perekondlikku matmispaika ümbritseb pae- ja maakivist aed, mida kaunistavad graniidist tahutud väravapostid.

3. Historitsistlik kabel Adavere mõisa kalmistul, 1963. aastal. Mõlemad fotod on pärit Veljo Ranniku fotokogust.⁷

4 Ketlin Sirge, magistritöö "Eesti mõisakalmistud", Tartu Ülikool, 2013, lk 36, 43.

5 Ketlin Sirge, magistritöö ... lk 76.

6 Eduard Rajari, Kalmistute kirjeldused. Jõgevamaa, Tartumaa, Võrumaa, Muinsuskaitseameti arhiiv A-12975, Pärnu 2010, lk 4.

7 Muinsuskaitseameti arhiiv, f 1858: Adavere mõisa kabel, Veljo Ranniku fotokogu, 1963.

5. J. F. Seeland, 1887.a. , Adavere mõisa maad. Perekonnakalmistu (erbbegräbnifs) on märgitud punase joonega ümbritsetud valge alana. Allikas: Rahvusarhiivi kaartide andmebaas.⁸

2. Väärtused

Adavere alevik on välja kujunenud Adavere mõisa maadele ja ka tänapäeval on mõisal inimeste igapäevaelus keskne roll - sinna on koondatud koolimaja, lasteaed ja raamatukogu. Mõisa peahoone koos kõrvalhoonetega on mälestiste nimekirjas, kuid välja on jäänud, perekonnakalmistu, mis asub alevikust veidi eemal. Samas on tegemist ühe olulise osaga

⁸ Rahvusarhiiv, EAA.2469.1.703: General-Charte von dem sämmtlichen Hofes-Ländereien des im Pernau-Fellinschen Kreise und Oberpahlenschen Privat-Gut Addaffer J.F. Seeland, 1887

mõisakompleksi tervikust. Kalmistu on väärtuslik ja kannab informatsiooni kohaliku ajaloo ja baltisaksa kombestiku kohta. Tänapäeval võiks kalmistust saada kohalik vaatamisväärsus. Samuti on imetlusväärne kabeli meisterlik müüri ladu ja ehitusvõtted, millest varemetes kabel aimdust annab. Perekonnakalmistute kabelid on kaduv osa eesti sakraalarhitektuurist. Lisaks eelnevale on tegemist piirkonna arengus oluliste inimeste viimse puhkepaigaga.

Vietinghoffide rajatud kalmistut ja kabelit tuleb käsitleda kui tervikut. Kalmistu väärtuslikud ja säilitamist vajavad osad on:

- pae- ja maakivist aed;
- graniidist tahutud väravapostid;
- haudade ristikivid koos malm- ja raudristidega;
- kalmistul ja selle lähiümbruses kasvavad põlispuud;
- kabel.

Kabeli väärtuslikud ehitusosad ja detailid on:

- pae- ja maakivist müürid;
- põletatud tellistest laotud ümarkaarsed avad ja niššid;
- nurgaliseenid;
- aastaarvuga graniidist raidkivi;
- ukse detailid - sepistatud latthinged, sepanaelad, ukseriivi vastus;
- säilinud lubikrohvi fragmendid;
- säilinud uksepoole romblaudis.

3. Materjalikasutus ja seisukord

3.1. Kalmistu

Kalmistut ümbritseb pae- ja maakivist aed (ill 6,7,8), mille väravas on säilinud kaks graniidist tahutud posti (ill 9). Müür vajab parandamist kogu ulatuses, kuid kalmistu põhja-, lõuna- ja idaküljel on olukord parem kui lääneküljel, kus kiviaed on peaaegu täielikult hävinud. Müür, mille kõrgus välisküljel on ca 1,1 m ja siseküljel ca 0,7-0,8 m, on laotud lahtiste kividega, müürimörti kasutamata. Graniidist postide kõrgus on 1,3 m.⁹

---

9 Eduard Rajari, Kalmistute kirjeldused. ... lk 4.

6. Kalmistu lõunapoolset osa ümbritsev kivimüür. Foto: Varje Õunapuu

7. Kalmistu põhjapoolset osa ümbritsev kivimüür. Foto: Varje Õunapuu

8. Müür lõppeb graniidist väravapostiga. Foto: Varje Õunapuu

9. Graniidist tahutud postid kalmistu väravas. Foto: Varje Õunapuu

Kalmistu esine ala on olnud piiratud madala maakivikuhjatisega ja selle eest algas allée, mis viis välja Tallinn-Tartu maantee. Alles on kaks kalmistupoolset põlist tamme (ill 10). Siseallee, mis viis väravast kabelini, on hävinud. Alleed markeerivad üks puu ja mõned kändud.¹⁰

Kabelist lõunas asuval matusealal on kaks raudristi ja üks graniidist ristikivi. Kabelipoolne raudrist on külje peale maha kukkunud (ill 11). Kabelist põhja pool asuval matusealal on ühe suure malmristi soklikivi, mis on katkine ja ilma ristita; veel üks katkine ristikivi; kivi malmristi katkega ja 6 raudristi (ill 12). Üks malmrist on aluselt eemaldatud ja toetub värava juures kasvavale puule (ill 13). Raudristid asetsevad graniidist ristikividel ning on kõik ühesuurused ja väljanägemiselt samasugused. Ristide jalamil on sepistatud tugiraud. Rauast hauatähised on olnud kaunistatud pronksnuppude ja pronksplaatidega, mis on tänaseks kadunud.¹¹

Kalmistul kasvavatest vanematest puudest on nurkades ja keskel alles tammed ning mõni vaher. Noorematest puudest on kasvama hakanud kuused jms.¹² Tee, mis viib Tallinn-Tartu maanteelt kalmistuni on sillutamata ja raskesti läbitav.

10 Eduard Rajari, Kalmistute kirjeldused. .... lk 4.

11 Eduard Rajari, Kalmistute kirjeldused. .... lk 4.

12 Eduard Rajari, Kalmistute kirjeldused. .... lk 4.

Kalmistut ümbritsevat kivimüüri on hävitanud lähedal kasvavate puude juurestik, kõrge pinnas (enamasti kalmistu lääneküljel, kabeli ümbruses) ja niiske kliima, mida lisaks pinnaselel hoiab ka kalmistul kasvav võsa.

Kõverdunud ja murdunud hauatähiste ning kaduma läinud detailide puhul on suure tõenäosusega tegemist vandalismiga.

10. Vaade kalmistule ja alleed markeerivatele põlistammedele. Foto: Varje Õunapuu

11. Üks kahest raudristist kabeli lõunaküljel. Foto: Varje Õunapuu

12. Matmispaik kabelist põhjapool. Foto: Varje Õunapuu

13. Ristikivilt eemaldatud malmrist. Foto: Varje Õunapuu

3.2. Kabel

Kalmistu keskel, tagumises osas, asub lääneküljest kivimüüriga joonduv kabel (ill 14). Ehitusmaterjalina on müürilaos kasutatud maa- ja paekive (ill 15, 16). Tellistest on laotud ümar-kaarsed aknad, esiüks, niššid ja karniis (ill 17). Tellist leidub kohati ka müüris ning sellega on laotud kabeli eenduvad sisenurgad (ill 18). Toolvärgist on järel kaks fragmenti - lääneviilu

vasakpoolne sarikas ja penn (ill 19). Mõlemad osad on halvas seisukorras ja kasutus-
kõlbmatud. Kabeli katus on sisse varisenud, kuid Veljo Ranniku 1961. aasta fotolt on näha, et
katus oli kaetud s-kividega (ill 3). Nende jäänukeid võib kalmistult leida tänapäevalgi.

14. Vasakul: kabeli idafassaad. Paremalt: kabeli läänekülg. Fotod: Varje Õunapuu

15. Kabeli lõunakülg. Foto: Varje Õunapuu

16. Kabeli põhjakülg. Foto: Varje Õunapuu

17. Tellisekasutus karniisil ja niššidel. Foto: Varje Õunapuu

18. Kabeli sisenurk. Foto: Varje Õunapuu

19. Sarika ja penni fragmendid kabeli lääneviilul. Foto: Varje Õunapuu

Kabeli müürid lagunevad ja on varisemisohtlikud. Hoone läänekülje nurgad on sokli piirkonnast lagunenud (ill 20). Varisemisohtlikud on müüri ülemised osad ning põhja- ja lõunakülje tellistest aknasillused. Kabel oli kaetud lubikrohvi ja -värviga, mis on tänaseks hävinud - säilinud on üksikud fragmendid (ill 21). Samuti on kividevahelised vuugid hoone ülemistes tsoonides enamuses tühjad. Kabeli põrand ja lähiümbrus on kohati 1m kõrgusele kaetud pinnase, kivide, lehesodi jms. (ill 22).

20. Lagunenud nurgad kabeli lääneküljel. Fotod: Varje Õunapuu

21. Fragmendid läänefassaadi krohvist. Näha on kahte erinevat krohvikihistust, millel on kohati säilinud valget lubivärvi. Foto: Varje Õunapuu

22. Sodihunnik kabeli sisemuses. Foto: Varje Õunapuu

1963. aasta fotodelt on näha, et hoonet kaunistas tellistest viilukarniis, millest nüüdseks on säilinud vaid fragmendid. Detailidest on alles portaali kohal olevad kolm tellistest laotud ümarmkaarset nišši, millest lagunenu on kahe äärmise silluskaare mõningad tellised. Esiuksest on alles üks halvasti säilinud romblaudisega uksetiib, mida hoiavad müüri küljes sepistatud latthinged (ill 23). Samuti on säilinud ukseriivi vastus ja mõningad sepanaelad (ill 24). Ukse kohale on müüritud aastaarvuga (1777) graniidist tahvel, mis on säilinud hästi.

23. Säilinud, romblaudisega, uksepool ja ülemine latthing. Fotod: Varje Õunapuu

24. Sepistatud vastus ukseriivile.

Foto: Varje Õunapuu

Kahjustuste tekke põhjuseks on pikaajaline katuse puudumine, mille tõttu on müürid olnud ilmastikutingimustele avatud. Sadeveed ning temperatuuride kõikumine pluss- ja miinuskraadide vahel on hävitanud kabelit katnud krohvi ning seejärel lagundanud vuugimörti, pae- ja telliskive. Müüride alumises osas hoiab niiskust kõrge pinnas, mis koos varisenud katusematerjali ja müürikividega on kabeli sisemusse ja põhjaküljele moodustanud kõrge kuhila. Samuti on probleemiks kabeli lääneküljel kasvavad noored puud, mis lõhuvad juurestikuga vundamenti ning hoiavad niisket kliimat. Lääneseina nurkade sokliosaga lagunemise põhjuseks võib olla ka pinnase erosioon, mille tulemusel on nurgaliseenid lagunened ning müürikivid välja pudenenud.

4. Säilitamise ettepanekud

Kalmistu piirdemüür, hauatähised, ja säilinud kabeli osad tuleb konserveerida täies mahus. Samuti on vajalik moodustada kõrghaljastuse komisjon, kes otsustab kalmistul kasvavate puude raie. Säilitamisele kuuluvad kõik, peatükis nr. 2, üles loetletud väärtuslikud detailid. Enne tööde algust on vajalik dokumenteerida kabeli ja kalmistu hetkeseisund ning teostada detailne mõõdistamine.

4.1. Kabeli konserveerimise ettepanekud

Konserveerimistööde käigus tuleb stabiliseerida kabeli olukord ja peatada edasine lagunemine.

Esmased, avariilised konserveerimistööd on:

- müüride toestamine ebastabiilsetest kohtadest;
- üleliigse pinnase ja sodi eemaldamine kabeli seest ja ümbrusest;
Töö käigus sorteerida välja kivid, mida on võimalik müüride parandamisel taaskasutada.
- vajadusel vundamendi tugevdamine ja stabiliseerimine;
- müüride parandamine avariilistest kohtadest - läänekülje sokliosona nurgad; müüride ülemised ääred ja aknaavade silluskaared;
Parandustöödel kasutada, nii palju kui võimalik, kive, mis on varasemalt kabeli küljest maha varisenud. Müüritöödel kasutada hüdrauliliste omadustega lubimörti, et tagada efektiivsemalt paranduste säilimine ka niisketes oludes. Samuti on oluline anda parandusmördile originaalkrohviga sarnane toon, et parandused visuaalselt silma ei torkaks.
- kabeli katustamine konserveeriva katusega;
Katuse projekt töötada välja koostöös ehitusinseneri ja arhitektiga. Kabeli katustamise eesmärk on hoida müürid kuivana ja vältida puudelt kukkuvate lehtede ja okste kogunemist kabeli sisemusse.
- vuukide täitmine ja vajadusel lahtiste krohvifragmentide kinnitamine;
Kasutada hüdrauliliste omadustega traditsioonilist lubimörti.
- kabeli müüri lähedal kasvava võsa ja puude eemaldamine.

4.2. Vajalikud konserveerimistööd kalmistul:

- hauatähiste konserveerimine - puhastamine ja viimistlemine;
Puhastamisjärgselt katta hauatähiste metallist osad roostetõkkega.
Võimalusel ristikivilt eemaldatud malmristi kinnitamine algsele kohale; ümber kukkunud risti otseks tõstmine.
- kalmistu piirdemüüri konserveerimine/ restaureerimine;

Müür laduda lahtiselt, mörti kasutamata, kasutades ära võimalikult palju kohapeal leiduvat vana materjali.

- muru niitmine ja võsa piiramine;
- põlispuude tervise kontroll ja säilitamise otsus.

Eemaldada hiljem looduslikult kasvama hakanud puud, mis kahjustavad juurestikuga kalmistut ümbritsevat aeda, hauatähiseid või kabelit. Kändude juurimine on kalmistualal keelatud.

Kokkuvõte

Adavere mõisa kalmistu on oluline osa mõisakompleksi tervikust, kuid kahjuks ei kuulu see muinsuskaitseliste mälestiste hulka. Hetkel ei ole ka Põltsamaa vallal, kes on kinnistu omanik, plaanis kalmistut ja kabelit konserveerida. Kuna kalmistul asuva kabeli seisukord on avariiline, siis võib juhtuda, et lähitulevikus hoone hävib ning tänaseni suhteliselt hästi säilinud perekonnakalmistu kaotab olulise ja väärtusliku osa oma tervikust. Selleks, et vältida kõige hullemat on vajalik teostada avariitöid, milleks on kabeli müüride stabiliseerimine, parandamine, konserveeriv katustamine ning üleliigse pinnase ja sodi eemaldamine kabeli seest ja ümbrusest. Katustamise eesmärk on juhtida sadeveed kabeli müüridest eemale ja takistada lehtede ja okste kogunemist kabeli sisemusse. Pideva niiskuse ja ilmastikutingimuste mõjul on hävinud suur osa krohvist, müürid ja aknaavade silluskaared vajavad parandamist ning vuugid täitmist. Konserveerimistöodel on oluline kasutada hüdrauliliste omadustega lubikrohvi, et tagada niisketes oludes paranduste kestvus ja esteetiline välimus.

Mitmeid töid kalmistu korrastamisel on võimalik teostada kohalike algatusel talgutena või töötoa formaadis, kus osalejaid juhendab oma ala spetsialist. Kohalike inimeste huvi ja soov väärtuslikku paika säilitada võib muuta ka Põltsamaa vallavalitsuse poliitikat, kuid arvan, et Adavere mõisa kalmistu ja kabel väärivad ka eraldi muinsuskaitseliste mälestiste hulka kuulumist. Tegemist on hetkel veel suhteliselt hästi ja terviklikult säilinud baltisakslaste perekonnakalmistuga, mis on kaduv osa Eesti kultuuriloost.

Kasutatud allikmaterjalid

1. Muinsuskaitseameti arhiiv, f 1858: Adavere mõisa kabel, Veljo Ranniku fotokogu, 1963.
2. Rahvusarhiivi digiteeritud kaardikogu, EAA.2469.1.703: General-Charte von dem sämtlichen Hofes-Ländereien des im Pernau-Fellinschen Kreise und Oberpahlenschen Privat-Gut Addaffer J.F. Seeland, 1887
3. Eduard Rajari, Kalmistute kirjeldused. Jõgevamaa, Tartumaa, Võrumaa, Muinsuskaitseameti arhiiv A-12975, Pärnu 2010, lk 4.
4. Ketlin Sirge, magistritöö "Eesti mõisakalmistud", Tartu Ülikool, 2013, lk 36, 43.
5. Maa-ameti geoportaali kultuurimälestiste kaardirakendus, <http://geoportaal.maaamet.ee/est/Kaardiserver-p2.html>, 17.04. 2017
6. Maa-ameti kaardiserver, http://xgis.maaamet.ee/xGIS/XGis?app_id=UU82&user_id=at&bbox=609492.570073603,6508136.08257867,609739.123105719,6508271.33016137&setlegend=SHYBR_ALUS01=0,SHYBR_ALUS07_82L=1&LANG=1, 13.04.2017
7. Maa-ameti maainfo portaal, <http://xgis.maaamet.ee/ky/FindKYbyT.asp>, 13.04.2017